

ردپای «جرم سازمان یافته» در فقه با نگرشی بر توطئه

* «افک» *

حمید سلیمانی (نویسنده مسئول)**

*** عباسعلی سلطانی

**** محمد تقی فخلعی

چکیده

امروزه جرائم غالباً به صورت گروهی و سازمان یافته واقع می‌شوند، به طوری که این نوع جرائم به سبب اوصاف خاص آنها، تهدیدی اساسی برای جوامع داخلی و بین‌المللی به شمار می‌روند و از همین رو، ریشه‌یابی آن در منابع فقهی حائز اهمیت است. یافته‌های پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای به دست آمده است که سعی شده سازمان‌یافتگی جرم را به طور موردی در توطئه «افک» که از مهم‌ترین جریان‌های سیاسی ضد حکومت پیامبر ﷺ در صدر اسلام است، مورد واکاوی و تحلیل قرار دهد. نتیجه به دست آمده حاکی از آن است که اگرچه تمامی اوصاف و مقومات سازمان‌یافتگی در توطئه افک قابل جستجو نیست، ولی با توجه به قید عصبه در توطئه افک، اوصاف اساسی سازمان‌یافتگی قابل استنباط است و از آن می‌توان به عنوان نشانه و ردپایی از سازمان‌یافتگی جرم در منابع فقهی اذعان کرد.

کلید واژه‌ها: توطئه افک، جرم سازمان یافته، فقه جزایی، تبانی، عصبه، اشاعه

فحشا.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۸/۱۸ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۱۰/۲۰.

** دکتری فقه و حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد / h.soleymani@mail.um.ac.ir

*** دانشیار گروه فقه و حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد / soltani@ferdowsi.um.ac.ir

**** استاد گروه فقه و حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد / fakhlai@ferdowsi@um.ac.ir

مقدمه

جرم سازمان یافته نوع خاصی از بزه کاری به صورت گروهی و سازماندهی شده است که امروزه به دلایل مختلفی رشد فزاینده‌ای یافته و جامعه جهانی را در آستانه هزاره سوم به طور جدی تهدید می‌کند. (نجفی ابرندآبادی و دیگران، ۱۳۷۹: ۵۳) این جرم در منابع فقهی از موضوعات نوین و نوظهوری است که به طور مستقیم به آن اشاره‌ای نشده است؛^۱ البته عدم طرح مستقیم جرم سازمان یافته در منابع فقهی به خصوص آیات قرآن به معنی آن نیست که ردّ پای آن را نتوانیم بیابیم. بر همین اساس، قضیه توطئه «افک» که در سوره مبارکه نور مطرح شده است، بیانگر یک گروه متشکل و به هم وابسته و از روی تبانی است که سازمان یافتگی جرم در آن قابل بررسی و جستجو است. از این رو، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که آیا او صاف و عناصر سازمان یافتگی بودن جرم در توطئه افک که از مهم‌ترین جریان‌های سیاسی ضد حکومت پیامبر ﷺ در صدر اسلام می‌باشد، قابل جستجو و تطبیق است یا خیر؟ به عبارت دیگر، آیا توطئه افک می‌تواند به عنوان ردّ پایی از جرم سازمان یافته قلمداد شود؟ هدف این توطئه بزرگ و اساسی، تخریب و تضعیف جایگاه پیامبر ﷺ و ایجاد فتنه در جامعه و نهایتاً تضعیف حکومت نبوی بود که بر اساس آن، دین اسلام و اعتبار مسلمانان از بین برود، لذا به نظر می‌رسد با توجه به قید «عصبه» در جریان افک، توطئه مذکور یک جریان عادی و ساده نبوده و بلکه در قالب توطئه‌ای سازمان یافته یعنی گروهی و تشکیلاتی و هدفمند طراحی شده بود. بنابراین، مقاله پیش رو به روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای در پی مطالعه و بررسی سازمان یافتگی توطئه افک می‌باشد تا بتوان از آن به عنوان نشانه و ردّ پایی از سازمان یافتگی جرم در منابع فقهی اشاره کرد.

با تحقیق و تفحص صورت گرفته در مورد پژوهش حاضر، کار پژوهشی دقیق و جامعی یافت نشده و نتایج بیانگر این مطلب بود که مقالات و پژوهش‌های صورت گرفته عمدتاً در مورد ماهیت جرم سازمان یافته و جایگاه آن در قوانین و اسناد بین‌المللی می‌باشد.

۱. به نظر می‌رسد اصطلاح سازمان یافتگی جرم برای نخستین بار توسط موسوی اردبیلی از فقهای معاصر مطرح شده است. ایشان در کتاب فقهی خود «فقه الحدود و التعزیرات» در بحث حدود (باب سرقت و محاربه)، عنوان «الجرائم بشل جماعی و تنظیمی» را آورده است: «تارة تكون الجرائم بشل فردی و غیر تنظیمی و فی هذا النحو من الجرائم قد یكون العامل فرداً واحداً... و اخرى تكون الجرائم بشل جماعی و تنظیمی...» (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۹ق، ج: ۳، ۵۳)

درک صحیح ردّ پای سازمان یافتگی جرم در توطئه افک مستلزم آن است که نخست ماهیت جرم سازمان یافته روشن شود، لذا ابتدا به مفهوم و اوصاف جرم سازمان یافته پرداخته شده و پس از روشن شدن آن، به بحث راجع به مفردات توطئه افک و تطبیق آن با جرم سازمان یافته، پرداخته خواهد شد.

۱. ماهیت شناسی جرم سازمان یافته

در جرم سازمان یافته، گروه و شبکه‌هایی هدفمند و برنامه‌ریزی شده فعالیت می‌کنند به طوری که تشکیلات آن، گسترده و پیچیده است. بنابراین جرم سازمان یافته یک کار گروهی و تشکیلاتی است نه عادی و فردی. سازمان یافتگی جرم از دیدگاه صاحب‌نظران و جرم‌شناسان به تعبیرات گوناگونی، تعریف شده است، ولی با وجود تفاوت‌هایی که دارند، همه از حیث مفهوم، قریب به یکدیگر هستند. یکی از متخصصان حقوق کیفری داخلی در تعریف جرم سازمان یافته می‌گوید:

جرم سازمان یافته اشاره به اعمال مجرمانه ارتكابی توسط گروه‌هایی از اشخاص دارد که به شکل منسجم و متشکل گرد هم آمده‌اند و معمولاً قصد آن دارند که از اعمال خود فواید مالی کسب نمایند. (میرمحمدصادقی، ۱۳۷۷: ۱۹۱)

طولانی‌ترین تعریفی که مورد استناد بسیاری از جرم‌شناسان قرار گرفته است عبارت است از:

جنایت سازمان یافته یک نهاد غیرایدئولوژیک^۱ مرکب از تعدادی افراد با روابط متقابل است که بر مبنای سلسله مراتب شکل گرفته و حداقل سه رده متمایز در آن وجود دارند و هدف آن جلب منفعت و قدرت با اشتغال به فعالیت‌های مشروع و نامشروع است. مسئولیت‌های کلیدی ممکن است بر حسب روابط خویشاوندی یا دوستی و یا صرفاً بر اساس مهارت داده شود. مسئولیت‌ها در هیچ برهه زمانی خاصی قائم به دارندگان آنها نمی‌باشند. اعضا سازمان را دائمی می‌دانند و سعی دارند یک پارچگی و فعال بودن آن را در جهت نیل به اهدافش حفظ کنند. تمایل به استفاده از خشونت و یا رشوه برای رسیدن به اهداف یا حفظ انسجام، زیاد است. عضوگیری محدود است هرچند از افراد غیر عضو ممکن است به طور موردی استفاده شود. قواعد صریح مکتوب یا شفاهی دارند که با ضمانت اجراهای شدیدی، شامل مرگ، اعمال می‌شوند. (السعدی، ۱۳۸۶: ۶۵)

۱. منظور آن است که هدف واقعی در سازمان یافتگی جرم کسب قدرت مادی و اقتصادی است، نه سیاسی.

از تعریف‌هایی که به نظر می‌رسد تعریف جامع و مانعی باشد و بتواند به عنوان ملاک و اوصاف سازمان‌یافتگی جرم قلمداد گردد، عبارت است از:

جرم سازمان‌یافته؛ اعمال غیر قانونی و هماهنگ گروهی منسجم از اشخاص می‌باشد که با تبانی با یکدیگر برای تحصیل منافع مادی و قدرت، به ارتکاب اعمال مستمر مجرمانه شدید می‌پردازند و از هر نوع ابزار مجرمانه برای رسیدن به هدف نیز استفاده می‌کنند. (شمس ناتری، ۱۳۸۳: ۱۱۱)

در قوانین و مقررات جزایی، سازمان‌یافتگی جرم به طور مشخص و معین و مستقل، مورد تعریف و تحلیل قرار نگرفته است و تعریف صریحی از آن نشده است، اگر چه می‌توان ردّیابی از سازمان‌یافتگی جرم را جستجو کرد.^۱

با توجه به تعریف‌های مطرح‌شده، اوصاف و ویژگی‌های گوناگونی برای این نوع بزه‌کاری مطرح شده است. بنابراین مهم‌ترین شرایط از منظر حقوقدانان و جرم‌شناسان و نهادها و اسناد بین‌المللی (حاجیان، ۱۳۸۹: ۱۱۱؛ بسیونی، ۱۳۸۰: ۹۵-۹۴؛ سلیمی، ۱۳۹۱: ۶۴؛ اسعدی، ۱۳۸۶: ۷۸؛ جوانمرد، ۱۳۹۶، ج ۱: ۱۹۳-۱۸۸؛ شمس ناتری، ۱۳۸۳: ۱۱۲؛ معظمی، ۱۳۹۵: ۶۰-۵۹) عبارت‌اند از:

۱. گروهی بودن؛ از عناصر اساسی و قطعی جرم سازمان‌یافته، جمعی و گروهی بودن ارتکاب جرم است. بر اساس اسناد بین‌المللی و غالب تعریف‌ها، همکاری بیش از دو نفر از مقومات جرم سازمان‌یافته است و همکاری دو نفر در ارتکاب جرم، به عنوان گروه مجرمانه قلمداد نمی‌شود و بلکه می‌تواند در قالب مشارکت و یا معاونت در جرم باشد.
۲. ساختار سازمانی و قدرت مرکزی؛ غالباً در تشکیلات و سازمان‌های مجرمانه یک قدرت مرکزی وجود دارد که یک مدیریت واحد و منسجمی بر کل افراد و سازمان اعمال می‌کند و در رأس هرم قرار می‌گیرد و توسط آن سازماندهی و هدایت صورت می‌گیرد.

۱. در تبصره اول ماده ۱۳۰ ق.م.ا که موضوع سردستگی گروه مجرمانه سازمان‌یافته را مورد ملاحظه قرار داده است، گروه مجرمانه چنین تعریف شده است: «گروه مجرمانه عبارت است از گروه نسبتاً منسجم متشکل از سه نفر یا بیشتر که برای ارتکاب جرم تشکیل می‌شود یا پس از تشکیل، هدف آن برای ارتکاب جرم منحرف می‌گردد». این ماده جرم سازمان‌یافته را معرفی و مفهوم‌سازی نکرده و بلکه صرفاً گروه مجرمانه را تعریف نموده است، اگر چه برخی از عناصر و مقومات جرم سازمان‌یافته را مطرح نموده، ولی عناصر اساسی جرم سازمان‌یافته را ملاحظه نکرده و به نظر می‌رسد این تعریف بیشتر شامل جرائم گروهی و شراکتی و بانندی است تا جرم سازمان‌یافته.

۳. تبانی و برنامه‌ریزی بین اعضای گروه؛ در جرائم سازمان یافته، وجود سازمان و تشکیلاتی فعال که قابلیت طراحی، تبانی، هدایت و ارتکاب جرم را داشته باشد، لازم و ضروری است. به همین خاطر، اعضا در جهت رسیدن به اهداف خود به صورت منضبط و روشمند و با توافق و تبانی یکدیگر اقدام به عمل می‌زنند.
۴. استمرار فعالیت مجرمانه؛ اعمال مجرمانه سازمان یافته باید به صورت قابل ملاحظه‌ای استمرار داشته باشد. در برخی از تعریف‌ها، این شرط به عنوان ملاک سازمان یافتگی جرم بیان نشده است.
۵. تقسیم کار؛ در گروه‌های مجرمانه، غالباً هر کدام از افراد، عهده‌دار عمل خاصی می‌باشند و یک تقسیم کار خاص بین اعضا وجود دارد.
۶. استفاده از ارباب و خشونت؛ اگر یک گروه مجرمانه، با افرادی مواجه شوند که حاضر به همکاری با آنها نشوند، سعی می‌کنند با تهدید، ارباب و خشونت، آنها را از میان بردارند و به اهداف مورد نظر خودشان نائل گردند.
۷. اهداف و انگیزه‌های مالی و یا سیاسی؛ از شرایط جرم سازمان یافته این است که به دنبال تحصیل منافع مالی و یا حتی با داعی قدرت سیاسی هستند و دست به فعالیت‌های مجرمانه سازمان یافته می‌زنند.

با این توصیف، جرم سازمان یافته، اقدامات مجرمانه گروهی است که در اثر تبانی افراد با یکدیگر و بر اساس توزیع نقش مجرمانه صورت می‌گیرد. گروهی و تشکیلاتی بودن ارتکاب جرم از عناصر و اوصاف مشترک و قطعی سازمان یافتگی جرم است و به نظر می‌رسد هر جرمی که به صورت گروهی و تشکیلاتی ارتکاب یابد از مصادیق سازمان یافتگی جرم قلمداد شود.

۲. توطئه افک

جریان افک یکی از موضوعات مهم قرآن و تاریخ اسلام است که در دوره پیامبر ﷺ با نفاق و گروه منافقان پیوند خورده است و این رویداد، از اساسی‌ترین توطئه داخلی منافقان ضد حکومت پیامبر ﷺ بود. در این ماجرا یکی از همسران پیامبر ﷺ توسط گروهی مورد تهمت قرار گرفت و موجب آزدگی خاطر پیامبر ﷺ گردید. توطئه افک در آیات شریفه قرآن از آیه ۱۱ تا ۲۶ سوره مبارکه نور مطرح شده است که محور بحث ما به طور خاص، آیات ۱۱ و ۱۹ این سوره مبارکه است. در جهت فهم دقیق و بهتر موضوع لازم

۱. إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا نَحْسَبُهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ؛ مسلماً کسانی که آن تهمت عظیم را عنوان کردند گروهی (متشکل و توطئه‌گر) از شما بودند، اما گمان نکنید این ماجرا برای شما بد است، بلکه خیر شما در آن است. آنها هر کدام

است به بیان توضیح و تفسیر آیات افک پرداخته شود و سپس سازمان یافتگی بودن آن را مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم.

أ) شأن نزول آیات افک

در خصوص شأن نزول آیات افک بین مفسران و فقها اختلاف نظر وجود دارد. علی بن ابراهیم در این باره آورده است که اخبار وارده از طریق عامه مورد تهمت را عایشه و اخبار خاصه شیعه، ماریه قبطیه می‌داند و آنگاه ایشان به روایتی از ابن بکیر از زراره از امام باقر علیه السلام برای اثبات نظر شیعه استناد کرده است. (قمی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۱۰۰-۹۹) علاوه بر آن، روایات دیگری هم در این باره وجود دارد که برخی با این تفاوت، در کنار عایشه از حفصه نیز نام برده‌اند. (ابن بابویه، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۵۶۳؛ بحرانی، بی تا، ج ۴: ۵۴) برخی از مفسران، قضیه افک را صراحتاً درباره‌ی ماریه قبطیه ذکر کرده‌اند (حویزی، ۱۴۱۲ق، ج ۳: ۵۸۲-۵۸۱) ولی برخی ضمن پذیرش اصل اتهام به یکی از همسران پیامبر صلی الله علیه و آله یعنی عایشه یا ماریه قبطیه، معلوم نکرده‌اند که کدام همسر پیامبر صلی الله علیه و آله مورد اتهام قرار گرفته است. (فیض کاشانی، ۱۴۱۶ق، ج ۳: ۴۲۵-۴۲۳؛ طباطبایی، بی تا، ج ۱۵: ۸۹)

از مفسران و علمای اهل سنت و گروهی از مفسران و علمای شیعه، جریان افک را در مورد عایشه ذکر کرده‌اند (طوسی، ۱۴۰۹ق، ج ۷: ۴۱۶-۴۱۴؛ قمی مشهدی، ۱۴۱۱ق، ج ۹: ۲۵۹؛ فاضل مقداد، ۱۳۸۵، ج ۲: ۳۴۵؛ محقق اردبیلی، بی تا: ۳۸۹-۳۸۸؛ طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۷: ۲۲۸؛ مغنیه، ۱۹۷۸م، ج ۵: ۴۰۳؛ ابی السعود، بی تا، ج ۶: ۱۶۰؛ طنطاوی، بی تا، ج ۱۰: ۹۲؛ ابن جوزی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۴۷؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۵: ۲۵؛ عمر بن شبه النمیری البصری، بی تا، ج ۱: ۳۳۵-۳۲۸) به طوری که برخی از فقها نوشته‌اند علما در این موضوع اختلافی ندارند. (حلی، ۱۴۰۱ق: ۱۲۱)

در مقابل برخی از محققان معتقدند از دیدگاه شیعه اساساً آیات افک ارتباطی به عایشه و تهمتی که به او زده شد، ندارد و بلکه مربوط به ماریه قبطیه است و آن تهمتی بود که عایشه و حفصه، علیه ماریه زده بودند و بعد از آن، گروهی از منافقان و شایعه‌پراکنان به رهبری عبدالله بن ابی در میان مردم شایع کرده بودند (دژآباد و دیگران، ۱۳۹۴: ۴۹ و ۵۱)

سهم خود را از این گناهی که مرتکب شدند دارند و از آنان کسی که بخش مهم آن را بر عهده داشت عذاب عظیمی برای اوست! (نور: ۱۱)

– إِنَّ الَّذِينَ يَحْيُونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ؛ کسانی که دوست دارند زشتی‌ها در میان مردم بالیمان شیوع یابد، عذاب دردناکی برای آنان در دنیا و آخرت است و خداوند می‌داند و شما نمی‌دانید. (نور: ۱۹)

ولی برخی از محققان می‌گویند نسبت دادن حدیث افک^۱ به عایشه با آیات قرآن سازگارتر و اصل ماجرا پذیرفتنی‌تر است، اگرچه دارای اشکالات زیادی است، ولی روایات مربوط به ماجرای ماریه قبطیه صرفاً بیانگر وقوع اصل حادثه است و مستندی برای نزول آیات افک برای ماریه نیست و پذیرش داستان ماریه با نزول آیات افک درباره دیگری منافاتی ندارد و کسانی که ماجرای ماریه را ذیل آیات افک نقل کرده‌اند، درست همان را ذیل آیه نبأ^۲ نقل کرده‌اند که این بیانگر تزلزل نظر آنان می‌باشد. به علاوه ماجرای ماریه با ظاهر آیات افک سازگاری ندارد. (حسینیان مقدم، ۱۳۸۴: ۱۷۳-۱۷۲)

در جمع‌بندی و تحلیل شأن نزول آیات افک می‌توان گفت اگر چه از نظر مفسران اهل سنت و عده‌ای از مفسران و فقهای شیعه، شخص مورد تهمت، عایشه بوده و از نظر برخی از مفسران شیعه، ماریه قبطیه بوده است، ولی در صحت این رویداد، بین مفسران و فقها، اجماع وجود دارد که این توطئه مربوط به یکی از همسران پیامبر ﷺ بوده و با هدف تهمت زدن به خانواده پیغمبر ﷺ طراحی شده بود. درهرحال، آنچه در این پژوهش اهمیت دارد اینکه یکی از همسران پیامبر ﷺ خواه عایشه یا ماریه قبطیه، به وسیله گروهی از منافقان، مورد دروغ و تهمت ناروا و اشاعه فحشا قرار

۱. آورده شده است که بخاری و مسلم از خود عایشه حدیث طولانی را در بیان سبب نزول توطئه افک روایت کرده که مربوط به عایشه بوده است و داستان بر این قرار بود که پیامبر ﷺ هنگام سفر و مسافرت، یکی از همسران خود را به حکم قرعه همراه خود می‌برد. در جنگ «بنی‌مصطلق» قرعه به نام عایشه افتاد و در این نبرد عایشه همراه با پیامبر ﷺ عازم می‌شود. در مسیر برگشت به مدینه و در یکی از منزلگاه‌های نزدیک مدینه بعد از سرکوبی دشمن توسط سپاه پیامبر ﷺ که جهت استراحت اسکان پیدا کرده بودند، شبانگاه ناگهان صدای «الرحیل» سراسر سپاه را فراگرفت و عایشه که برای قضای حاجت بیرون شده بود در بازگشت متوجه می‌شود که گردنبد خود را گم کرده است و برای پیدا کردن آن دوباره برمی‌گردد و گردنبد را می‌بیند، ولی وقتی که برمی‌گردد می‌بیند که کاروان حرکت کرده است. عایشه به امید اینکه کاروان برای یافتن او برمی‌گردد در همان‌جا می‌ماند و بعد از مدتی به خواب می‌رود. در همان حال یک نفر از سپاهیان به نام «صفوان بن معطل سلمی» که از پشت کاروان حرکت می‌کرد به عایشه رسید. عایشه با صدای استرجاع صفوان از خواب برخاست و صفوان شتر خود را خوابانید و عایشه را بر شتر خود سوار کرد و مهار شتر را در دست گرفت، تا اینکه به کاروان رسیدند. منافقان (به رهبری عبدالله بن ابی) وقتی از جریان آگاه شدند به تهمت افکنی و شایعه‌سازی درباره عایشه پرداختند و شایعه پیچید و به جایی رسید که گروهی از مسلمانان درباره عایشه گمان بد بردند و بعد از آن آیات افک نازل گردید و عایشه مورد براءت قرار گرفت. (سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۵: ۲۵ این شعبه نمیری، بی‌تا،

ج ۱: ۳۳۵-۳۲۸)

۲. حجرات: ۶.

گرفت که هدف این توطئه بزرگ، بر اساس دیدگاه مفسران شیعه و سنی (ابن کثیر، ۱۴۱۲ق، ج ۳: ۲۷۹؛ طباطبایی، بی تا، ج ۱۵: ۹۰) تخریب و تضعیف جایگاه پیامبر ﷺ و ایجاد فتنه در جامعه و نهایتاً تضعیف حکومت نبوی بوده است که آیات مبارکه افک، آن افرادی را مذمت می کند که افعال قبیح و زشت را در بین مسلمانان گسترش می دهند که بدین سبب دین اسلام و اعتبار مسلمانان از بین برود.

ب) مفردات آیات افک

در آیات فوق سه واژه «افک»، «عصبه» و «اشاعه فحشا» در تحلیل بحث ما نقش کلیدی و اساسی دارند که به توضیح آنها پرداخته می شود.

یکم) افک

اصل این واژه، همزه، فا و کاف است. در لغت، افک به معنای مطلق دروغ است و در اصل به هر چیزی گویند که از حالت شایسته و اصلی خود که به حق سزاوار آن است دگرگون شود و به همین خاطر به بادهای مخالف که از مسیر اصلی منحرف شده اند، «مؤتفکه» می گویند. (راغب اصفهانی، ۱۴۲۷: ۱۹؛ ابن منظور، بی تا، ج ۱۰: ۳۹۰) بعضی دیگر آورده اند: «افک، دروغ و کذب بزرگی است که وجه حقیقت را منقلب می کند؛ به عبارت دیگر حقیقت را به سوی غیر واقع سوق می دهد». (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴ق، ج ۳: ۶۸۵)

مرحوم طبرسی می گوید: افک اخصّ از دروغ و به معنای دروغ بزرگی است که مسئله ای را از صورت اصلی خود دگرگون نماید. (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۷: ۲۰۶) برخی از مفسران دیگر در مفهوم افک آورده اند که افک به معنای مطلق دروغ است و معنای اصلی آن هر امری است که از وجهه اصلی اش که باید دارای آن باشد، منحرف شود؛ مانند اعتقاد منحرف از حق به سوی باطل، عمل منحرف از صحت و پسندیدگی به سوی زشتی و کلام برگشته از صدق به سوی کذب که در کلام خداوند در همه این معانی و موارد استعمال شده است.

قرآن در این سوره از آن به «بهتان عظیم» یاد کرده است که کلمه «بهتان» به معنای افتراء است و اگر قرآن آن را بهتان نامیده است به این خاطر بوده است که مورد افترا را مبهوت کند که شگفتا من چه موقع چنین حرفی را زده ام و یا چنین کاری را کرده ام؟! و اگر قرآن آن را بهتانی عظیم گفته است به این خاطر است که تهمت به ناموس که آن هم متعلق به پیامبر ﷺ بوده است، می باشد. (طباطبایی، بی تا، ج ۱۵: ۸۹ و ۹۲) بر این اساس، افک بیانگر تهمت و دروغ بزرگی به خانواده پیامبر ﷺ بوده است که آن را اشاعه دادند تا اینکه موجب تخریب و تضعیف جایگاه پیامبر ﷺ و ایجاد فتنه در جامعه و نهایتاً تضعیف حکومت نبوی شود.

دوم) عصبه

واژه «عصبه» را در لغت به معنای جماعت دست‌به‌دست هم داده و متعصب (راغب اصفهانی، ۱۴۲۷ق: ۳۳۶) و یا جماعتی هم‌دست همانند شبکه اعصاب مرتبط با یکدیگر و تأثیرگذار در تمام اعضا معنا کرده‌اند. (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۴: ۳۳۹) بر همین اساس برخی از مفسران در معنای عصبه می‌نویسند: «عصبه یعنی گروهی متعصب که یاور یکدیگرند»^۱ (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱۵: ۸۹) بعضی می‌گویند عصبه به گروهی گفته می‌شود که تعداد آنها ده تا چهل نفر باشد. (آلوسی، بی‌تا، ج ۱۸: ۱۱۴؛ ابن عاشور، بی‌تا، ج ۱۸: ۱۳۷؛ مکارم شیرازی، بی‌تا، ج ۱۲: ۲۸۹؛ زمخشری، ۱۳۸۵، ج ۳: ۵۲)

برخی دیگر تعداد آنان را بین ۱۰ تا ۵۰ نفر می‌دانند. (النحاس، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۳۹۹) برخی به معنای جماعت و گروهی که دارای هدف واحد هستند (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴ق، ج ۳: ۶۸۵) و برخی جماعتی که تا چهار نفر باشد آورده‌اند (الثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۷: ۷۷)

همچنین در قرآن کریم، عصبه به جماعت نیرومند و غیر مقهور به کاررفته است؛^۲ از منظر مفسران، در تفسیر «عصبه» آمده است که عبدالله ابن ابی سلولی سردسته و رهبر منافقین و سه یا چهار نفر دیگر که قرآن آنها را همگی به عنوان «عصبه» می‌داند، دارای تشکیلات نیرومند و قوی بوده‌اند که این توطئه را بر عهده داشته‌اند و افرادی که در این توطئه نقش داشته‌اند عبارت‌اند از عبدالله ابن ابی سلول رهبر منافقین، حسان بن ثابت، مسطح بن اثاثه، حمنه بنت جحش (ابن ابی حاتم الرازی، بی‌تا، ج ۸: ۲۵۴۳) و برخی زید بن رفاعه را هم جزو گروه می‌دانند. (نسفی، بی‌تا، ج ۳: ۱۳۷) مقصود از آیه «وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ»^۳ همان عبدالله بن ابی است که رئیس حزب نفاق بود که رهبری و سردستگی آن را بر عهده داشت (نحاس، ۱۴۰۹ق، ج ۴: ۵۰۷؛ نسفی، بی‌تا، ج ۳: ۱۳۷) و مفسران آورده‌اند که لام در «الاف» لام عهد است و بیانگر آن است که کسانی که این دروغ را ایجاد و مطرح کردند جماعت معدودی از شما بودند که از روی تبانی و با ارتباط با یکدیگر اقدام کردند، لذا در این بهتان، توطئه‌ای در کار بوده است مبنی بر اینکه این دروغ و افترا را بتراشند و آنها اشاعه دهند تا قداست و نزاهت رسول خدا ﷺ را لکه‌دار نمایند. (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱۵: ۹۰)

۱. العصبه، جماعة متعصبة متعاضدة.

۲. قصص: ۷۶؛ یوسف: ۸ و ۱۴.

۳. و از آنان، کسی که بخش مهم آن را برعهده داشت، عذاب عظیمی برای اوست.

بر این اساس روشن می‌شود کسانی که افک را برای پیامبر ﷺ ایجاد کرده بودند جماعتی متشکل و نیرومند و از روی تبانی بودند که به این گروه عصبه تعبیر شده است و نشان می‌دهد این جریان از روی غفلت و عادی نبوده و بلکه از روی هدف و با هم فکری، طراحی و برنامه‌ریزی شده بوده که این را می‌رساند که توطئه‌گران ارتباط نزدیک و محکمی با هم داشتند که این گروه در بین مسلمانان وجود داشته است که اینان همان منافقین می‌باشند.

سوم) اشاعه فحشا

اشاعه در لغت به معنای انتشار است؛ گاهی بیان می‌شود که در این زمین سهم شایع وجود دارد یعنی سهم در زمین منتشر شده است و یا گاهی گفته می‌شود «شاع الحدیث» یعنی حرفی بین افراد منتشر گردد. (فخر رازی، بی‌تا، ج ۲۳: ۸۲) بر این اساس، اشاعه به معنای هر گونه نشر و گسترش و توسعه گفته می‌شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۶۲: ۱۲)

فحشا در لغت به معنای گفتار و رفتار ناپسند و قبیح (طریحی، ۱۳۶۲، ج ۴: ۱۴۸-۱۴۷) و نیز بخل و خست معنا شده است. در مفردات راغب آمده است: «فحش و فحشا و فاحشه به معنای هر گونه افعال و اقوال است که زشتی آن بزرگ باشد.» (راغب اصفهانی، ۱۴۲۷ق: ۳۷۵)

از مفسران آورده‌اند که فحشا به معنای زنا می‌باشد (زمخشری، ۱۳۸۵، ج ۳: ۲۲۱) صاحب تفسیر مجمع‌البیان، فاحشه را زنا و زشتی‌ها معنا کرده و می‌گوید: اشاعه فحشا یعنی انتشار و ظاهر کردن زنا و زشتی‌ها (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۷: ۲۳۲) ولی برخی معتقدند اشاعه فحشا عام است؛ هر چند آیه افک در مورد قذف عایشه وارد شده است ولی ملاک عمومیت بر خصوصیت وارد است. با این توصیف، آیه به طور عام تفسیر می‌شود و شامل هر اشاعه فحشایی می‌گردد. (فخرالدین الرازی، بی‌تا، ج ۲۳: ۱۸۳-۱۸۲) علامه طباطبایی هم می‌فرماید:

استعمال فاحشه هر چند بیشتر در مورد زنا شایع است، ولی فاحشه به چیزی گفته می‌شود که متضمن فحش یا اعمال زشت و قبیح باشد و مطلق فحشا را شامل می‌شود و منظور قرآن کریم از اشاعه فحشا شامل هر گونه گفتار و کرداری است که زشتی آن بزرگ باشد. اشاعه فحشا منحصر در زنا، قذف، تهمت، دروغ، غیبت، افتراء، بدگویی و غیره نیست، بلکه این موارد و تمام موارد زشت یعنی مطلق زشتی‌ها از مصادیق اشاعه فحشا می‌باشند و هر گونه کمک به ترویج و توسعه زشتی و گناه نیز محکوم و گناه است. قرآن کریم این عمل را در آیه مذکور محکوم و ممنوع

کرده است و به مروّجان و اشاعه دهندگان فحشا، وعدهٔ عذاب دردناک در دنیا و آخرت داده است. (طباطبایی، بی تا، ج ۱۵: ۹۳)
از مفسّران معاصر هم نقل شده است که:

اشاعه فحشا دارای مفهوم وسیعی است که تمام برنامه‌های مخرب اخلاق و عفت را دربرمی‌گیرد و اشاعه فحشا دارای اشکال مختلفی می‌باشد؛ گاه به این صورت است که به دروغ و تهمت‌ی دامن بزنند و دست‌به‌دست بازگو کنند و گاه به این صورت است که دست به تشکیل مراکز فساد، میخانه‌ها، قمارخانه‌ها، فاحشه‌خانه‌ها و غیره می‌باشد که همه در کلمه اشاعه فحشا جمع است. (مکارم شیرازی، ۱۳۶۲: ۱۲)

بنابراین، اشاعه فحشا مفهوم وسیعی دارد و شامل مصداق خاصی نمی‌باشد و باید گفت آیه مذکور افرادی را مذمت می‌کند که افعال قبیح و زشت را در بین مسلمانان گسترش می‌دهند و ترویج آن را دوست دارند که بدین سبب دین اسلام و اعتبار مسلمانان از بین برود و چون ترویج ارتکاب فحشا، امنیت و بنیان جامعه را از بین می‌برد خداوند به مروّجان و اشاعه‌دهندگان فحشا، وعدهٔ عذاب دردناک در دنیا و آخرت داده است.
بنابراین در جمع‌بندی نهایی آیات مبارکه افک و مفردات آن و امعان نظر در دیدگاه مفسّران، در جهت تحلیل سازمان‌یافتگی رویداد افک، نتایج ذیل استنباط می‌شود:
نخست اینکه اگر چه در شأن نزول آیات افک بین مفسّران و فقها اختلافی است، ولی همهٔ آنها، هدف این توطئه را که تهمت زدن به خانواده پیغمبر ﷺ بوده است، قبول دارند و این توطئه فرهنگی را در جهت تضعیف جایگاه پیامبر ﷺ و حکومت نبوی آن دانسته‌اند.

دوم اینکه رویداد افک بسیار فراتر از تهمت ساده بوده است که با نزول ۱۶ آیه درباره این ماجرا، سخن از انواع عذاب و تکرار آن، توییح مردم ناآگاه، استحقاق نزول عذاب برای جامعه، نقش حزب در این رویداد، بیانگر پیچیدگی و بزرگی این ماجرا است که خداوند فرمود: «وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ... وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (حسینیان مقدم، ۱۳۸۴: ۱۶۴-۱۶۳) بنابراین، افک، تهمت بزرگی بوده است که گروهی از منافقان با تبانی آن را برای تضعیف نمودن پیامبر ﷺ و به تبع آن تضعیف حکومت نبوی و براندازی حکومت اسلامی جعل کرده بودند.

سوم اینکه کسانی که افک را برای پیامبر ﷺ ایجاد کرده بودند، یک گروه متشکل و به هم وابسته و از روی تبانی بودند که به «عصبه» تعبیر شده است که این نشان‌دهندهٔ آن است که این توطئه از روی غفلت نبوده و بلکه از روی هدف و با هم فکری، طراحی و برنامه‌ریزی شده بود. نقش تشکیلات که مشتمل بر رهبری و دارای شورای مرکزی بوده بیانگر پیچیدگی و بزرگی این رویداد است.

چهارم اینکه از دیدگاه اکثر مفسران، مقصود آیه «وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ»، همان عبدالله بن اُبی سلول است که طراحی و رهبری و سردستگی توطئه و اشاعه فحشا را بر عهده داشت و به عنوان رأس هرم قدرت به شمار می‌رفت.

پنجم اینکه از یک طرف، انتشار شایعه افک در سطح وسیع صورت گرفته بود و از طرف دیگر، آیه ۱۹ سوره نور، صراحتاً اشاعه فحشا را ناروا و وعده عذاب سخت داده است که این بیانگر حرام و جرم بودن آن می‌باشد و به دست می‌آید که اشاعه فحشا مطلق بوده و ترویج فحشا، سبب سلب امنیت و اختلال در نظم جامعه می‌شود.

۳. سازمان یافتگی جرم و توطئه افک

باملاحظه ماهیت جرم سازمان یافته و تعریف ارائه شده به دست آمد که تعدد افراد، تبانی و توافق بین اعضا، استمرار فعالیت مجرمانه و انگیزه مالی از اوصاف اساسی جرم سازمان یافته است؛ اگرچه او صافی دیگری چون تقسیم وظایف، توسل به خشونت و فساد و غیره در جرائم سازمان یافته وجود دارد. بنابراین، با توجه به قید «عصبه» در توطئه افک، اکنون به تجزیه و تحلیل سازمان یافتگی جرم در آن می‌پردازیم.

۱. از عناصر قطعی جرم سازمان یافته، گروهی بودن یا تعدد افراد است. در جریان افک با قید عصبه که متشکل از گروه و دسته به هم وابسته بودند و حداقل سه نفر را شامل می‌شود، گروهی بودن این جریان استنباط می‌شود (شوکانی، بی تا: ۱۲؛ آلوسی، بی تا، ج ۱۸: ۱۱۴؛ ابن جوزی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۴۷؛ بیضاوی، بی تا، ج ۴: ۱۷۶؛ العزبن عبدالسلام، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۳۹۱-۳۹۰؛ قمی مشهدی، ۱۴۱۱ق، ج ۹: ۲۶۰؛ مکارم شیرازی، بی تا، ج ۱۲: ۲۸۹؛ زمخشری، ۱۳۸۵، ج ۳: ۵۲؛ النحاس، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۳۹۹؛ حسینی شیرازی، ۱۴۲۴ق، ج ۳: ۶۸۵؛ ابن اُبی حاتم رازی، بی تا، ج ۸: ۲۵۴۳)

۲. از عناصر دیگر جرم سازمان یافته، سلسله مراتب است. در جریان افک معلوم شد که یک گروه متشکل و افراد به هم وابسته و منضبط و هدفمند و با تبانی و توافق یکدیگر، به این کذب و بهتان دست زدند که در آن توطئه‌ای در کار بود مبنی بر اینکه این دروغ و افترا را بتراشند و آن را اشاعه دهند تا قداست رسول خدا ﷺ را لکه‌دار نمایند و حکومت ایشان را تضعیف و براندازی نمایند. (زحیلی، ۱۴۲۷ق، ج ۲: ۱۷۳۵؛ حجتی، ۱۳۶۵: ۱۱۲؛ طباطبایی، بی تا، ج ۱۵: ۹۰)

۳. از عناصر دیگر جرم سازمان یافته آنکه در تشکیلات مجرمانه یک قدرت مرکزی وجود دارد که مدیریت منسجمی بر کل افراد اعمال می‌کند که در جریان افک این تشکیلات توسط قدرت مرکزی با رهبری عبدالله بن اُبی صورت گرفته بود. (طنطاوی، بی تا، ج ۱۰: ۹۴-۹۳؛ السمعانی، ۱۴۱۸ق، ج ۳: ۵۱۰)

۴. از عناصر جرم سازمان یافته، سازماندهی در ارتکاب فعالیت مجرمانه یعنی ساختار سازمانی است؛ در توطئه مذکور عبدالله بن ابی به عنوان رهبر و سردسته جریان افک، توطئه مذکور را هدایت و سازماندهی کرده بود و در رأس هرم قرار گرفته بود و بقیه افراد با همکاری و همفکری وی اقدام به اشاعه فحشا می نمودند. (کاشانی، ۱۴۲۳ق، ج ۴: ۴۸۴؛ نحاس، ۱۴۰۹ق، ج ۴: ۵۰۷؛ نسفی، بی تا، ج ۳: ۱۳۷)

۵. از عناصر جرم سازمان یافته، ارتکاب عمل مجرمانه شدید می باشد که در جریان افک، اشاعه فحشا به صورت پیچیده و گسترده و قوی واقع شده بود.

۶. از عناصر جرم سازمان یافته این است که سازمان های مجرمانه به دنبال تحصیل منافع مالی و یا قدرت می باشند که در توطئه افک هدف به طور خاص تحصیل قدرت سیاسی بود، بدین صورت که گروهی از منافقان، این توطئه را برای تضعیف پیامبر ﷺ و به تبع آن تضعیف حکومت نبوی و براندازی حکومت اسلامی جعل کرده بودند. (ابن کثیر، ۱۴۱۲ق، ج ۳: ۲۷۹؛ طباطبایی، بی تا، ج ۱۵: ۹۰)

با این توصیف، اگرچه این توطئه تمامی اوصاف جرم سازمان یافته را در برنمی گیرد و به عنوان جرم سازمان یافته تمام عیار به مفهوم امروزی نمی باشد، ولی با توجه به اوصافی اساسی چون گروهی بودن و تبانی و همچنین قدرت مرکزی به رهبری عبدالله بن ابی و سلسله مراتب، می توان آن را جرمی سازمان یافته و تشکیلاتی قلمداد کرد و به عنوان رد پای از سازمان یافتگی جرم در منابع فقهی نام برد.

نتیجه

این پژوهش، درصدد بررسی تحلیلی جرم سازمان یافته در توطئه افک برآمده تا ملاک های سازمان یافتگی جرم را در آن ریشه یابی کند و آنگاه تحلیلی فقهی بر سازمان یافتگی جرم در حقوق داخلی باشد.

جرم سازمان یافته در قالب یک کارگروهی و تشکیلاتی است که به صورت هدفمند، پیچیده و از روی تبانی صورت می گیرد که تعدد مباشر و تشکیلاتی بودن ارتکاب جرم، از عناصر مشترک و قطعی سازمان یافتگی جرم می باشد و هر جرمی که با این عناصر صورت گیرد از مصادیق سازمان یافتگی شناخته می شود.

اگر چه در منابع فقهی همه عناصر و مقومات سازمان یافتگی جرم به طور مشخص و معین قابل جست و جو نیست و نمی توان برای آن مثال جامع و تمام عیاری یافت، ولی تشکیلاتی بودن یعنی وجود گروه متشکل و منسجم و با تبانی که از عناصر قطعی جرم سازمان یافته می باشد، قابل ردیابی است. همان طور که در جریان افک که از اساسی ترین جریان داخلی منافقان ضد حکومت پیامبر اسلام ﷺ در جهت براندازی آن بوده که توسط

جماعتی متشکل و نیرومند و از روی تبانی صورت گرفته بود که به «عصبه» تعبیر شده است، به دست می‌آید که از یک طرف گروهی بودن که از عناصر الزامی جرم سازمان یافته است، در جریان مذکور با قید «عصبه» که متشکل از گروه و دسته به هم وابسته می‌باشند، به طور مشهود وجود دارد و از طرف دیگر، با توجه به هدفمند بودن و از روی تبانی و وجود قدرت مرکزی به رهبری عبدالله بن ابی در جریان افک، تشکیلاتی بودن که از عناصر قطعی دیگر جرم سازمان یافته است، قابل جستجو و ریشه‌یابی است. نهایتاً دستاورد نهایی پژوهش این است که از جریان افک به عنوان مهم‌ترین موضوعات فقه حکومتی، می‌توان به عنوان ردّیا و نشانه‌ای از سازمان‌یافتگی جرم در منابع فقهی اشاره کرد.

منابع و مأخذ:

- قرآن کریم (ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی)
- ابن ابی حاتم الرازی، عبدالرحمن بن محمد (بی‌تا)، *تفسیر القرآن العظیم*، تحقیق: اسعد محمد الطیب. [بی‌جا]: دار الفکر.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۳ق)، *الخصال*، تصحیح و تعلیق: علی أكبر الغفاری، قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسين.
- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۰۷ق)، *زاد المسیر فی علم التفسیر*، تحقیق: محمد بن عبد الرحمن عبد الله، ج ۱، بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
- ابن عاشور، محمدین طاهر (بی‌تا)، *التحریر و التنویر*، [بی‌جا]: [بی‌نا].
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق)، *معجم مقاییس اللغة*، [بی‌جا]: مکتبه الإعلام الإسلامی.
- ابن کثیر قرشی، عماد الدین ابوالفداء اسماعیل بن عمر (۱۴۱۲ق)، *تفسیر القرآن العظیم (تفسیر ابن کثیر)*، تحقیق: یوسف عبد الرحمن المرعشلی، بیروت: دار المعرفة للطباعة و النشر و التوزیع.
- ابن منظور، محمدین مکرم (۱۴۰۵ق)، *لسان العرب*، [بی‌جا]: نشر ادب الحوزه.

- ابی السعود، محمد بن محمد (بی تا)، *تفه سیر أبی السعود المسمی إر شاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم*، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- اسعدی، سید حسن (۱۳۸۶)، *جرائم سازمان یافته فراملی*، ج ۱، تهران: نشر میزان.
- بحرانی، السید هاشم (بی تا)، *البرهان فی تفسیر القرآن*، تحقیق: قسم الدرایات الاسلامیه، قم: مؤسسه البعثة.
- بسیونی، محمد شریف؛ وتر، ادوارد (۱۳۸۰)، «درآمدی بر درک جرم سازمان یافته و مظاهر فراملی آن»، ترجمه محمد ابراهیم شمس ناتری، مجله حقوقی و قضایی دادگستری، ش ۳۴، ص: ۱۷-۱۵.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (بی تا)، *أنوار التنزیل وأسرار التأویل المعروف تفسیر البیضاوی*، بیروت: دار الفکر.
- تمیمی المروزی السمعانی، منصور بن محمد بن عبد الجبار (۱۴۱۸ق)، *تفسیر السمعانی*، تحقیق: یاسر بن ابراهیم و غنیم بن عباس بن غنیم، الأولى، ریاض: دار الوطن.
- تیمی البکری، محمد بن عمر (بی تا)، *تفسیر الرازی*، ج ۳، [بی جا]: [بی نا].
- ثعلبی نیشابوری، احمد بن محمد (۱۴۲۲ق)، *الکشف والبیان عن تفه سیر القرآن (تفسیر الثعلبی)*، تحقیق: الإمام أبی محمد بن عاشور. ج ۱، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- جوانمرد، بهروز (۱۳۹۶)، *جرائم سازمان یافته فراملی*، ج ۱، تهران: انتشارات جاودانه و جنگل.
- حاجیان، ابراهیم (۱۳۸۹)، «تحلیل شبکه‌ای جرائم سازمان یافته»، *فصلنامه دانش انتظامی*، ش ۳، س ۱۱، ص: ۱۴۰-۱۰۸.
- حجتی، محمدباقر (۱۳۶۵)، *اسباب النزول*، تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- حسینیان مقدم، حسین (۱۳۸۴)، «بررسی تاریخی-تفسیری حادثه افک»، *تاریخ اسلام در آینه پژوهش*، س ۲، ش ۳، ص: ۱۹۰-۱۵۹.
- حسینی شیرازی، سید محمد (۱۴۲۴ق)، *تقریب القرآن إلى الأذهان*، ج ۱، بیروت: دار العلوم للتحقیق والطباعة والنشر والتوزیع.
- حلّی، حسن بن یوسف (۱۴۰۱ق)، *اجوبه المسائل المهنائیة*، قم: الخیام.

- حویزی، عبدعلی (۱۴۱۲ق)، *تفسیر نور الثقلین*، ج ۴، قم: انتشارات اسماعیلیان.
- دژآباد، حامد و سید محمد موسوی مقدم (۱۳۹۴)، «بررسی و نقد دیدگاه فخر رازی از آیه اولوا الفضل»، دو فصلنامه علمی پژوهشی کتاب‌قیم، ۱۳۹۴، س ۵، ش ۱۲، ص: ۴۳-۶۴.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۲۷ق)، *مفردات الفاظ فی غریب القرآن*، ج ۲، قم: مکتبه ذوی القربی.
- زحیلی، وهبه (۱۴۲۷ق)، *التفسیر الوسیط*، ج ۲، بیروت: دارالفکر المعاصر.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۸۵ق)، *الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل و عیون الاقاویل فی وجوه التناویل*، قاهره: شرکت مکتبه و مطبعه مصطفی البابی الحلبی و اولاده بمصر.
- سلمی، عبدالعزیز بن عبدالسلام (۱۴۱۶ق)، *تفسیر العز بن عبد السلام*، تحقیق: الدكتور عبد الله بن إبراهيم الوهبي، ج ۱، بیروت: دار ابن حزم.
- سلیمی، صادق (۱۳۹۱)، *جنايات سازمان یافته فرا ملی*، ج ۲، تهران: انتشارات صدا.
- سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن (بی تا)، *الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور*، بیروت: دار المعرفة للطباعة والنشر.
- شمس ناتری، محمد ابراهیم (۱۳۸۳)، «جرائم سازمان یافته»، *مجله فقه و حقوق*، س ۱، ص: ۱۳۰-۱۰۹.
- شوکانی، محمد بن علی (بی تا)، *فتح القدر الجامع بین فنی الروایه و الدرايه من علم التفسیر*، [بی جا]: عالم‌الکتاب.
- طباطبایی، سید محمد حسین (بی تا)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۵ق)، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، ج ۱، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طریحی، فخر الدین (۱۳۶۲)، *مجمع البحرین*، ج ۲، [بی جا]: مرتضوی.
- طنطاوی، محمد (بی تا)، *التفسیر الوسیط للقرآن الکریم*، [بی جا]: [بی نا].

- طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، *التبیان فی تفسیر القرآن*، تحقیق و تصحیح: أحمد حبیب قصیر العالمی، ج ۱، [بی جا]: مکتب الإعلام الإسلامی.
- فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله (۱۳۸۵ق)، *کنز العرفان فی فقه القرآن*، تحقیق: محمد باقر شریف زاده و محمد باقر البهبودی، تهران: المکتبۃ الرضویة.
- فیض کاشانی، ملا محمد محسن (۱۴۱۶ق)، *التفسیر الصافی*، تحقیق: شیخ حسین الأعلمی، ج ۲، قم: مکتبۃ الصدر.
- قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲).
- قمی مشهدی، محمد (۱۴۱۱ق)، *تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب*، تحقیق: حسین درگاهی، ج ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق)، *تفسیر التمعی*، تحقیق: السید طیب الموسوی الجزائری، ج ۳، قم: دار الکتاب.
- کاشانی، فتح الله (۱۴۲۳ق)، *زبدة التفاسیر*، تحقیق: مؤسسه المعارف، ج ۱، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.
- محقق اردبیلی، احمد بن محمد (بی تا)، *زبدة البیان فی احکام القرآن*، ج ۱، تهران: المکتبۃ الجعفریة لاحیاء الانار الجعفریة.
- معظمی، شهلا و مهدی برجسته (۱۳۹۵)، *جرم سازمان یافته در قلمرو حقوق مالکیت فکری*، ج ۱، تهران: دادگستر.
- معظمی، شهلا (۱۳۸۷)، *جرم سازمان یافته و راهکارهای مقابله با آن*، ج ۲، تهران: انتشارات دادگستر.
- مغنیه، محمد جواد (۱۹۸۱م)، *تفسیر الکااشف*، ج ۳، بیروت: دار العلم للملایین.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۶ق)، *الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل*، قم: مدرسه الإمام علی بن أبی طالب علیه السلام.
- _____ (۱۳۶۲)، «مبارزه با اشاعه فحشا»، درس‌هایی از مکتب اسلام، س ۲۳، ش ۶، ص: ۱۴-۱۱.

- مو سوی اردبیلی، سیدعبدالکریم (۱۴۲۹ق)، *فقه الحدود و التعزیرات*، ج ۲، قم: مؤسسه النشر لجامعة المفید.
- میرمحمد صادقی، حسین (۱۳۷۷)، *حقوق جزای بین الملل (مجموعه مقالات)*، ج ۱، تهران: نشر میزان.
- نحاس، ابی جعفر (۱۴۰۹م)، *معانی القرآن*، ج ۱، ریاض: جامعة ام القرى.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ حبیب زاده، محمد جعفر و محمد ابراهیم شمس ناتری (۱۳۷۹)، «جرم سازمان یافته در جرم شناسی و حقوق جزا» *فصل نامه مدرس*، س ۴، ش ۴، ص: ۷۴-۵۳.
- نسفی، عبدالله بن محمد (بی تا)، *مدارک التنزیل و حقائق التأویل (تفسیر النسفی)*، [بی جا]: [بی نا].
- نمیری البصری، عمر بن شبه (بی تا)، *تاریخ المدينة المنورة*، ج ۱، بیروت: منشورات دار الفکر.